

Sayı / Number : 1 (1)	2026
ISSN:	utabilim@gmail.com

Derleme Makale / Compilation Article

31 MART VAKASI

Buse YILMAZGÜLER*

Özet: 31 Mart Olayı, 1909 yılında Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan önemli bir siyasi kriz ve ayaklanmadır. 1908 yılında Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle birlikte özgürlük ortamı genişlemiş, basın üzerindeki sansür kaldırılmış ve farklı siyasi gruplar daha aktif hale gelmiştir. Ancak bu değişimler toplumun her kesimi tarafından aynı şekilde karşılanmamıştır. Özellikle meşrutiyet yönetimine karşı olan bazı askerler, din adamları ve muhafazakâr çevreler eski düzenin geri gelmesini istemiştir. Bu durum siyasi gerginliklerin artmasına neden olmuştur. 1 Mart 1909 tarihinde İstanbul'da bulunan bazı askerî birlikler ve medrese öğrencileri ayaklanarak yönetime karşı çıkmıştır. Ayaklanmacılar şeriatın yeniden uygulanmasını istemiş, bazı devlet adamlarının görevden alınmasını istemiştir. Olayların büyümesiyle birlikte İstanbul'da düzen bozulmuş ve hükümet otoritesi zayıflamıştır. Bu gelişmeler üzerine Selanik'te bulunan Hareket Ordusu, Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a doğru harekete geçmiştir. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a ulaşmasının ardından ayaklanma kısa sürede bastırılmıştır. Olayların ardından sorumlular yargılanmış, II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve yerine V. Mehmet Reşad padişah olmuştur. 31 Mart Olayı, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet yönetiminin güçlenmesine katkı sağlamış ve siyasi gelişmeler açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu olay, Osmanlı Devleti'nde demokrasiye geçiş sürecinde yaşanan zorlukları göstermesi bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Ayrıca olay, ordunun siyasetteki rolünü artırmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisini güçlendirmiştir. Aynı

* Lisans Öğrencisi, TNKÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 1250105023, buseyzgr@gmail.com , ORCID: 0009-0009-3892-4798.

zamanda modernleşme sürecinin kırılma noktasını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: 31 Mart, İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet, II. Abdülhamit, İsyan.

MARCH 31 INCIDENT

Abstract: The March 31 Incident was a major political crisis and uprising that erupted in the Ottoman Empire in 1909 following the proclamation of the Second Constitutional Era. With the re-establishment of the constitutional monarchy in 1908, the climate of freedom expanded, censorship of the press was lifted, and various political groups became more active. However, these changes were not received equally by all segments of society. In particular, some military officers, religious leaders, and conservative circles opposed to the constitutional government sought the return of the old order. This situation led to an increase in political tensions. On March 1, 1909, some military units and madrasa students in Istanbul revolted against the government. The rebels demanded the reinstatement of Sharia law and the removal of certain government officials from office. As the unrest escalated, order broke down in Istanbul and government authority weakened. In response to these developments, the Movement Army, stationed in Thessaloniki and under the command of Mahmut Şevket Pasha, marched toward Istanbul. After the Movement Army reached Istanbul, the uprising was quickly suppressed. Following the events, those responsible were tried, Abdulhamid II was deposed, and Mehmet V Reşad ascended the throne. The March 31 Incident contributed to the strengthening of the constitutional monarchy in the Ottoman Empire and produced significant political consequences. This event marks a significant turning point in illustrating the challenges faced during the transition to democracy in the Ottoman Empire. Furthermore, the event expanded the military's role in politics and strengthened the influence of the Committee of Union and Progress. At the same time, it highlighted the fragility of the modernization process

Key Words: March 31, Committee of Union and Progress, Second Constitutional Era, Abdulhamid II, Uprising.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmeler, devletin yönetim yapısında önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerden biri olan 31 Mart Olayı, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan en önemli ayaklanmalardan biri olarak kabul edilmektedir. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde özgürlük ortamı genişlemiş, basın üzerindeki sansür kaldırılmış ve farklı siyasi görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Ancak bu durum, toplumun her kesimi tarafından aynı şekilde karşılanmamıştır. Meşrutiyet yönetimini destekleyen gruplar yeni düzenin devam etmesini isterken, bazı kesimler ise eski yönetim anlayışına dönüşmesini savunmuştur. Bu durum, siyasi ve toplumsal gerginliklerin artmasına neden olmuş ve 31 Mart Olayının meydana gelmesine zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmada 31 Mart Olayının nedenleri, gelişimi ve sonuçları ele alınırken farklı türde kaynaklardan yararlanılmıştır. Araştırma sürecinde internet ortamında yer alan akademik tezler, bilimsel makaleler, tarih kitapları ve ansiklopedi maddeleri incelenmiştir. İnternet ortamından elde edilen bu kaynaklar, konunun farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Özellikle üniversitelerin açık erişim sistemlerinde bulunan yüksek lisans ve doktora tezleri, 31 Mart Olayının ayrıntılı bir şekilde ele alınmasına katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra akademik dergilerde yayımlanan makaleler, olayın nedenleri ve sonuçları hakkında farklı görüşlerin ortaya konulmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca tarih alanında yazılmış kitaplar, olayın kronolojik gelişimini anlamak açısından önemli bilgiler sunmuştur. Ansiklopedi maddeleri ise konunun genel çerçevesinin oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

İncelenen kaynaklarda 31 Mart Olayının ortaya çıkışında birçok faktörün etkili olduğu belirtilmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan siyasi değişimler, askerî birlikler arasındaki huzursuzluklar, basının etkisi ve farklı siyasi gruplar arasındaki çekişmeler bu faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle bazı askerî birliklerin ve medrese öğrencilerinin yönetime karşı tepki göstermesi, ayaklanmanın başlamasında önemli rol oynamıştır. 13 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da başlayan ayaklanma, kısa sürede

büyümüş ve şehirde güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte hükümetin otoritesi zayıflamış ve olayların kontrol altına alınması zorlaşmıştır.

Olayların büyümesi üzerine Selanik'te bulunan Hareket Ordusu, Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a doğru harekete geçmiştir. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesiyle birlikte ayaklanma kısa sürede bastırılmış ve şehirde düzen yeniden sağlanmıştır. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından olayın sorumluları yargılanmış ve cezalandırılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve yerine V. Mehmet Reşad padişah olarak getirilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısında önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu gelişmeler, meşrutiyet yönetiminin güçlenmesine ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi etkisinin artmasına katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada internet ortamından elde edilen tez, makale, kitap ve ansiklopedi kaynakları karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Farklı kaynak türlerinin incelenmesi, 31 Mart Olayının daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmasına katkı sağlamıştır. Bu sayede olayın yalnızca siyasi bir ayaklanma olmadığı, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde yaşanan önemli gelişmelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. 31 Mart Olayı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan siyasi mücadeleleri, yönetim değişikliklerini ve toplumsal dönüşümleri anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle konu, tarih araştırmalarında sıkça ele alınan olaylardan biri olmuştur. Bu çalışma ile 31 Mart Olayının nedenleri, gelişimi ve sonuçları farklı kaynakların ışığında incelenerek Osmanlı Devleti'nin son dönemine dair genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmanın, konuyla ilgili yapılacak diğer araştırmalara katkı sağlaması hedeflenmektedir.

İsyanın Başlangıç Süreci ve Nedenleri

II. Meşrutiyet'in ilanında şüphesiz ki en büyük etken İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Bu cemiyet zamanla yurt dışında sağlam nam salmış ve diğer devletler tarafından Osmanlı Devleti'nin ayrılıp yıkılışına yol açacak durumun İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlenmesi olduğunu düşünmüşlerdi. İttihat ve Terakki Osmanlı Devleti'nin düşmanı olan İngiltere ve Rusya ile bağlantı kurması

durumu iyice ciddileştirmişti. Osmanlı Devleti'nin ise bu durumda bir şey yapamıyor olması Padişahın ne kadar zor durumda olduğunun bir göstergesiydi. Bu çıkmazın ve devletin bütünlüğünün korunması için yapılacak tek şeyin Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesi gibi duruyordu. Arnavutluk'ta yapılan görüşmelerden dolayı bir ayaklanma olmuş, halk mitingler düzenlemişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu durumu kendi lehine çevirmişti. Ayaklanan halka II. Abdülhamid'e Meşrutiyet'i ilan etmesi için telgraf çekmelerini söylemişlerdi. Onları dinleyen halk bu yönde telgraf çekti. Bu yaşananlardan sonra 1908 yılının haziran ayında İttihat ve Terakki Mısır'da bulunan konsolosluklara bildiri göndererek amaçların sadece Meşrutiyet'i tekrar ilan ettirmek olduğunu söylemiş, bu Osmanlı Devleti yönetimine karşı yapmış olduğu ilk teşebbüsüydü.¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisi Meşrutiyet'in sahibi olarak görmüş ve herkesi kendi cemiyetlerine bağlamak için zorlamıştı. Bağlanan insanlardan yemin etmelerini istemiş, onlara bağlanmayanlara hain damgası vurmuşlardı.² İttihat ve Terakki'nin bu dolduruşlarıyla Osmanlı Devleti yönetimine karşı ilk fiili girişim Rumeli'de görüldü. 3 Temmuz 1908 günü Resneli Ahmet Niyazi Bey'in önderliğinde içlerinde sivil ve askerlerin bulunduğu iki yüzü aşkın gönüllüyle Makedonya'da dağa çıkmıştı. Saraya bir telgraf çekerek anayasanın tekrar yürürlüğe konmasını istedi. Bu durum kısa zaman içerisinde tüm Makedonya'ya yayıldı. Kendisini isyana sürükleyen durumun Reval Mülakatına sessiz kalınması olduğunu söyledi.³ Onun peşinden Enver Bey 3. Ordu askerilerini topladı ve oda Makedonya'da dağa çıktı. Makedonya halkı İstanbul'u telgraf

¹ Soner Tursun, II. Meşrutiyet'in İlan ve 31 Mart Olayı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2013, s.8.

² Taner Aslan, 31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.28, Ankara, 2010, s.6.

³ Tursun, a.g.m., s.9.

yağmuruna tutturmuştu, isyanlar patlak göstermişti. Aradan yirmi gün geçmesine rağmen isyan bir türlü bastırılmamıştı.⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesi ve Meclisin açılması için telgraf çekerek bunu bildirmişti. Padişah cevabı geç gelince İttihat ve Terakki Cemiyet’i 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet’i ilan etmişti.⁵ Meşrutiyet’in ilanı ile halk büyük bir sevinç yaşamıştı. II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetin işine karışmaya başlamıştı. Aralarında toplanıp bir kongre düzenlemişlerdi. II. Abdülhamid’in yönetiminin artık sonlanması için kararlar alınmıştı. Halkın vergi vermemek ve silahla direniş yoluyla yönetime karşı koyma kararları alındı. Meşrutiyet’in ilan edilmesi yönetimde çok bir değişikliğe sebep olmamıştı. Tam tersi şekilde orduda bazı sorunlara yol açmıştı. Orduda disiplinsizlik sıkıntıları baş göstermişti. Öte yandan Osmanlı Devlet’i dış devletler tarafından “Hasta Adam” olarak anılan Osmanlı Devleti’nin tekrar eskisi gibi güçleneceğini düşünmüş ve endişelenmişlerdi. Rumeli’de Hürriyeti ilan etmiş olan İttihat ve Terakki’ye karşı İstanbul, Anadolu, Arap bölgesinde II. Abdülhamit’in ilan etmiş olmasından kaynaklı onun padişahlığını kabullenmek zorunda kalmışlardı. Ama yönetime karşı olan tavrının devam etmesinden kaynaklı olarak bir kesim insan onların tutarsız, aslında amaçlarının farkı olduğu gibi söylemler yayılmıştı.⁶

Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra düzenlemelere başlanmıştı. Düzenlemelerin ilki ordu da olmuştu. Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa’nın emriyle beraber siyasi suçlardan ceza alan subay ve erler affedilmiş, yetersiz olan personeller ordudan uzaklaştırılmıştı. Birçok asker ve görevli ile ilgili yenilikler yapılırken bir yandan da ordunun eğitimi için yeni bir sistem getirilmişti. Donanma cephesine

⁴ Nasır Yüceer, 31 Mart Vakası, Atatürk Ansiklopedisi, S.160, 2026, s.2.

⁵ Semra Bozkurt, Tarihi Süreç İçerisinde 31 Mart İsyanı ve II. Abdülhamid Algısı, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak, 2019, s.9.

⁶ Kamil Akyüz, İstanbul Basımına Göre 31 Mart Vak’ası, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kastamonu, 2011, s.5.

bakacak olursak onunda pek iyi durumda olduğu söylenemezdi. Hemen çalışmalara başlanmış, Donanma Cemiyet'i kurulmuş ve kampanya başlatılmıştı. Kampanyaya öncülüğü Tanin Gazetesi yapmıştı. Kampanya ile 22.865 lira bağış toplanmıştı. Bu bağışlar Donanma Cemiyeti'ne verilmişti.⁷

İlerleyen süreçte halk iyice Meşrutiyetçi olmuştu. Eski yönetim biçimine karşı halk nefretini kusuyordu. Halk sürekli olarak gösteriler ve yürüyüşler düzenliyordu. Fakat bu yürüyüşlerden iki tanesi beklenmedik şekilde sonuçlanacaktı. Fakat bu yürüyüşlerden iki tanesi beklenmedik şekilde sonuçlanacaktı. Bu olaylardan ilki, tarihe Kör Ali Olayı olarak geçmiştir. Bu olay, Meşrutiyet sonrası yaşanan gergin ortamın daha da büyümesine ve ilerleyen süreçte 31 Mart Vakası'nın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan önemli gelişmelerden biri olmuştur. Kör Ali, dönemin halk arasında tanınan, askeri birliklerle ilişkisi olan ve siyasi gelişmelerle yakından ilgilenen bir kişiydi. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra toplumda yaşanan değişimler, bazı kesimler tarafından olumlu karşılanırken bazı kesimler tarafından ise tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle askerler arasında maaş sorunları, disiplin değişiklikleri ve yeni düzenlemeler huzursuzluk yaratmıştır. Bu huzursuzluk ortamında halk da gösteriler düzenleyerek tepkilerini dile getirmeye başlamıştır. Kör Ali Olayı, 1908 yılının Ekim ayında patlak verdiğinde aslında İstanbul'daki gerginliğin ilk somut dışavurumu olmuştu. Üsküdar'da yaşayan ve halk üzerinde etkisi olan Kör Ali, Meşrutiyet'in getirdiği yenilikleri kendi inançlarına bir tehdit olarak görmüş ve etrafına topladığı müridleriyle birlikte Yıldız Sarayı'na doğru yürümüştü. Bu yürüyüş sırasında atılan "şeriat isteriz" sloganları, sadece dini bir talep değil, aynı zamanda ittihat ve Terakki'nin kurduğu yeni düzene karşı bir başkaldırı niteliği taşıyordu.⁸

Olay her ne kadar askeri birliklerin müdahalesiyle bastırılmış ve Kör Ali sürgüne gönderilmiş olsa da, toplumun bir kesiminde oluşan

⁷ Yusuf Taş, Memet Yetişgin, Osmanlı Basını ve Tanıkların Hatıratlarına Göre 31 Mart Vakası, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 48, 2024, ss, 879-911, s.882.

⁸ Tursun, a.g.t., s.26.

"din elden gidiyor" algısı bu olayla beraber daha da güçlendi. Bu huzursuzluk dalgası sadece halk arasında değil, ordunun içinde de karşılık buluyordu. Özellikle mektepli subayların Batılı tarzda disiplin uygulama çabaları, alaylı askerler arasında ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Kör Ali Olayı, bu askerlerin ve muhafazakar halkın birleşebileceği bir zemin hazırladı. Meşrutiyet yönetimine karşı olan muhalif basın da bu durumu kullanarak halkı kışkırtmaya devam etti. Kör Ali'nin yarattığı bu gergin hava, aslında birkaç ay sonra yaşanacak olan 31 Mart Vakası'nın toplumsal ve psikolojik altyapısını kurmuştu. İnsanlar arasında Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamının aslında bir "kaos" olduğu fikri yayılmaya başladı. Bu fikir, özellikle okuma yazma oranı düşük olan askerler ve medrese öğrencileri arasında hızla taraftar buldu.⁹

Kör Ali'nin sürgün edilmesi, o dönemki muhalefet için bir mağduriyet hikayesine dönüştü. Derviş Vahdeti'nin çıkardığı Volkan gazetesi gibi yayın organları, bu tarz olayları büyüterek halkın dini duygularını sömürmeye devam etti. Bu yayınlarda Meşrutiyet'in İslamiyet ile bağdaşmadığı, mektepli subayların namaz kılan askerlere engel olduğu gibi asılsız iddialar ortaya atıldı. Kör Ali Olayı sırasında saray önünde toplanan kalabalığın gösterdiği cesaret, 31 Mart'ta sokağa çıkacak olan Avcı Taburları için bir örnek teşkil etti. Ordudaki disiplin o kadar bozulmuştu ki, artık erler subaylarının emirlerini dinlememeye, onları "dinsiz" olarak yaftalamaya başlamıştı. Aynı dönemde Balkanlar'da yaşanan toprak kayıpları ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, hükümete olan güveni iyice sarstı. Halk, Meşrutiyet gelince her şeyin düzeleceğine inanmıştı ancak dış politikadaki bu başarısızlıklar hayal kırıklığı yarattı.¹⁰

Kör Ali Olayından sonra İstanbul sokaklarında asayiş tam anlamıyla sağlanamadı. Gece devriyeleri bile halkın tepkisinden korkar hale geldi. Bu durum, 31 Mart sabahı isyancıların hiçbir dirençle karşılaşmadan Meclis-i Mebusan binasına kadar yürüebilmesine

⁹ Ali Kuzu, 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamit Han, Parola Yayınları, İstanbul, 2016, s.63.

¹⁰ Teoman Alpaslan, 31 Mart Ayaklanması 'Yüz Yılda Ne Değişti?', Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2009, s.2008.

neden oldu. Sonuç olarak, 31 Mart Vakası y na giden süreçte Kör Ali Olayı, bir nevi patlamadan önceki son büyük uyarıydı. Bu vaka, dini hassasiyetlerin ne kadar kolay bir şekilde siyasi bir silaha dönüştürülebileceğini ve ordunun içindeki ideolojik ayrışmanın ne kadar derin olduğunu kanıtladı. 31 Mart sabahı Avcı Taburları isyan edip sokağa döküldüğünde, isyancıların savunduğu fikirler ve attığı sloganlar Kör Ali Olayında yaşananlarla büyük benzerlik gösteriyordu. Hükümetin Kör Ali Olayı sadece basit bir asayiş vakası olarak görüp, arkasındaki toplumsal ve askeri tepkiyi doğru analiz edememesi, imparatorluğun en kanlı isyanlarından birine giden yolu tamamen açmış oldu. Bu süreç Osmanlı'nın son dönemindeki rejim kavgasının sadece bir başlangıcıydı.¹¹

Kör Ali Olayı'nın yarattığı bu gerginlik ve ordudaki disiplinsizlik, 12 Nisan'ı 13 Nisan'a bağlayan gece Taşkışla'da büyük bir patlamaya dönüştü. İstanbul'un güvenliğini sağlama amacıyla Rumeli'den getirilen ve İttihatçıların en güvendiği birlikler olan 4. Avcı Taburları, beklenmedik bir şekilde isyanın merkezi haline geldi.¹²

Taşkışla'daki askerler, gece yarısından sonra mektepli subaylarını kışlaya hapsederek veya etkisiz hale getirerek silahlandılar. Bu hareket, sadece basit bir asker ayaklanması değil, Kör Ali gibi figürlerin haftalarca işlediği "din elden gidiyor" ve "mektepli subaylar namazımızı engelliyor" propagandalarının bir sonucuydu. Taşkışla'dan sokağa fırlayan binlerce asker, "Şeriat isteriz" ve "Padişahım çok yaşa" nidalarıyla Sultanahmet Meydanı'na doğru yürüyüşe geçti. Hadisenin Taşkışla'da başlaması tesadüf değildi; çünkü bu birlikler mektepli subaylarla en çok karşı karşıya gelen, yeni eğitim sisteminden en çok huzursuz olan birimlerdi. Askerler, kendi subaylarının emir-komuta zincirinden tamamen çıkararak, sivil kıyafetli bazı hocaların ve provokatörlerin yönlendirmesiyle Meclis-i Mebusan binasını kuşattılar. Taşkışla Hadisesi sırasında mektepli

¹¹ Cevat Rifat Atilhan, 31 Mart Faciası, E-kitap, İstanbul, 2004, s.132.

¹² Necdet Aysal, Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.37-38, Ankara, 2006, ss.15-53, s.21

subayların bir kısmının şehit edilmesi, ordudaki alaylı-mektepli uçurumunun artık geri dönülemez bir noktaya ulaştığını kanıtliyordu. Meydanda toplanan isyancı askerlerin talepleri, Kör Ali Olayı sırasında dile getirilen taleplerle birebir örtüşüyordu. Hükümetin istifasını, mektepli subayların ordudan uzaklaştırılmasını ve şeriat hükümlerinin tam olarak uygulanmasını istiyorlardı.¹³

Taşkışla'da yakılan bu ateş, kısa sürede İstanbul'daki diğer kışlalara da sıçradı. Şehirde tam bir kaos hakim olmuştu; dükkanlar kapanmış, devlet otoritesi felç olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri can güvenliklerini korumak için şehri terk etmek veya saklanmak zorunda kaldılar. Taşkışla Hadisesi, askerın siyasete dini duygularla alet edildiği ve devlet mekanizmasının silah zoruyla durdurulduğu en kanlı olaylardan biri olarak tarihe geçti.

Bu isyan dalgası, İstanbul'un dışına da büyük bir şok dalgası yaydı. Selanik'teki 3. Ordu, Taşkışla'daki bu kanlı kalkışmayı ve Meşrutiyet'in tehlikeye girdiğini haber alınca derhal harekete geçti. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nun İstanbul'a doğru yola çıkmasıyla süreç yeni bir evreye girdi. Ancak Hareket Ordusu şehre girene kadar geçen süreçte Taşkışla ve Sultanahmet çevresi tamamen isyancıların kontrolünde kaldı. Bu süreçte yaşananlar, ordunun siyasete müdahale etmesinin ve disiplinden kopmasının bir imparatorluğu nasıl bir iç savaşın eşiğine getirebileceğini tüm dünyaya göstermiştir.¹⁴

Söz konusu bu Taşkışla Hadisesi, Kör Ali Vakası ile ekilen nefret tohumlarının kanlı bir hasadı niteliğindekiydi. Sadece bir askeri isyan değil, aynı zamanda II. Meşrutiyet'in temel değerlerine ve meclis iradesine karşı yapılmış en büyük saldırıydı. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girip isyanı bastırmasıyla Taşkışla'daki direniş kırılmış olsa da bu olayın Türk siyasi hayatında bıraktığı derin izler ve

¹³ Suat Zeyrek, Hasan Hakan Ulutin, 31 Mart İsyanı Üzerine Bazı Düşünceler (13 Nisan 1909), Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, C.5, S.8, Tekirdağ, 2019, ss.572-601, s.586.

¹⁴ Ferdi Ertekin, İngiliz Askeri Ataşe Raporlarında 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul Kuşatması, Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi, S.21, İstanbul, 2024, ss.1-27, s.19.

"irtica" tartışmaları on yıllar boyunca devam edecektir. Taşkışla'da silah sesleriyle başlayan bu süreç, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Osmanlı yönetiminde İttihat ve Terakki'nin mutlak hakimiyetiyle sonuçlanan yeni bir dönemin kapısını açmıştır. Taşkışla'daki isyanın kontrol edilemez bir boyuta ulaşması ve İstanbul sokaklarının silahlı askerlerle dolması, gözlerin isyanın asıl muhatabı olarak görülen Yıldız Sarayı'na çevrilmesine neden olmuştur.¹⁵

Taşkışla'da başlayan bu kanlı süreç, isyancı askerlerin Sultanahmet Meydanı'ndan sonra Yıldız Sarayı önünde toplanmasıyla "Yıldız Hadisesi" olarak adlandırılan gerilimi tırmandırmıştır. İsyancıların saray önünde "Padişahım çok yaşa" nidaları atarak II. Abdülhamid'den destek beklemesi, olayın sadece bir askeri başkaldırı değil, aynı zamanda saray ve hükümet arasındaki o ince dengenin de bir sınavı haline gelmesine yol açmıştır. Yıldız Sarayı çevresinde toplanan binlerce asker ve onlara katılan medrese öğrencileri, mektepli subayların ve İttihatçıların saray üzerindeki baskısının sona ermesini talep ediyorlardı. II. Abdülhamid ise, o kritik saatlerde tahtını ve can güvenliğini korumakla, isyancılara karşı sert bir tavır takınmak arasında kalmıştı. Saray koridorlarında yaşanan panik ve belirsizlik, isyancıların cesaretini daha da artırmış; askerler saray muhafızlarıyla karşı karşıya gelmiş, ancak padişaha olan sadakatleri nedeniyle doğrudan bir çatışmaya girmemişlerdi. Bu süreçte Yıldız Sarayı hem isyanın nihai hedefi hem de isyancıların meşruiyet aradığı bir merkez konumuna dönüşmüştü.¹⁶

Hadisenin en kritik noktası, isyancıların Yıldız Sarayı'ndan "şeriatın uygulanacağına dair" bir teminat beklemeleriydi. II. Abdülhamid'in isyanı bastırmak için silah kullanılmasına izin vermemesi, bazı tarihçiler tarafından "kardeş kanı dökülmesini istememesi" olarak yorumlanırken, bazıları tarafından ise isyancılara karşı gösterilen pasif bir destek olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu kararsızlık, Taşkışla'da başlayan yangının Yıldız kapılarına dayanmasına ve meclisin otoritesinin tamamen sarsılmasına neden oldu. Yıldız Sarayı önündeki bu bekleyiş ve isyancıların taleplerinin kısmen

¹⁵ Ertekin, a.g.m., s.20.

¹⁶ Ecvet Gürsen, 31 Mart İsyanı, Cumhuriyet, İstanbul, 1998, s.32.

kabul edilmesi, Hareket Ordusu İstanbul'a girene kadar sürecek olan otorite boşluğunun en somut örneğiydi.¹⁷

Yıldız Hadisesi, 31 Mart Vakası'nın siyasi ve sembolik zirvesini temsil etmektedir. Taşkılla'daki askeri patlama, Yıldız'daki bu siyasi tıkanıklıkla birleşince imparatorluk bir yönetim krizinin eşiğine gelmiştir. Padişahın isyancıları yatıştırma çabaları, Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından bir "suç ortaklığı" olarak görülecek ve isyan bastırıldıktan sonra II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin en büyük gerekçesini oluşturacaktır. Yıldız Sarayı çevresinde yaşanan bu olaylar, Osmanlı mutlakiyetinin son çırpınıları ve İttihatçıların tam hakimiyetine giden yolun en trajik aşamalarından biri olmuştur.¹⁸

23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle birlikte, ülkenin en önemli gündem maddesi yapılacak olan genel seçimler olmuştur. Osmanlı halkı, uzun bir aradan sonra ilk kez sandık başına giderek kendi temsilcilerini seçme fırsatı bulmuştur. Görseldeki metinlerde de belirtildiği gibi, bu seçim süreci iki aşamalı bir sistemle yürütülmüştür. Halk önce ikinci seçmenleri, onlar da milletvekillerini (mebusları) seçmiştir. Seçimlere katılan iki ana oluşum vardır: Bunlardan birincisi Meşrutiyet'in ilanında büyük rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, diğeri ise yeni kurulan muhalif Ahrar Fırkası'dır.¹⁹

İttihat ve Terakki, sahip olduğu organizasyon gücü ve "hürriyeti getiren grup" imajı sayesinde seçimlerden mutlak bir zaferle çıkmıştır. Meclis-i Mebusan'da ki 281 koltuğun 280'ini İttihat ve Terakki destekli adaylar kazanmıştır. Ancak bu durum, meclisin tamamen homojen bir yapıda olduğu anlamına gelmemektedir. Birçok mebus, aslında İttihatçı olduğu için değil, yerel nüfuzu nedeniyle cemiyetin çatısı altında seçime girmişti. Bu durum, meclis açıldıktan sonra İttihat ve Terakki'nin kendi içinde de görüş ayrılıkları yaşamasına ve muhalefetin meclis dışına kaymasına

¹⁷ Azmi Özcan, Otuzbir Mart Vak'ası, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, İstanbul, 2007, ss. 9-11, s.9.

¹⁸ Zekeriya Türkmen, Hareket Ordusu, TDV İslam Ansiklopedisi, C.16, İstanbul, 1997, ss.125-127, s.126.

¹⁹ Tursun, a.g.t., s.29.

neden olmuştur. Meclisin açılmasıyla beraber İttihat ve Terakki, devlet yönetiminde ve orduda ciddi düzenlemelere gitmiştir. Özellikle orduda yapılan kadro yenilemeleri, "alaylı" denilen çekirdekten yetişme askerlerin emekliye sevk edilmesi veya rütbelerinin düşürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu düzenlemeler, kışlalarda İttihat ve Terakki'ye ve dolayısıyla meclise karşı büyük bir huzursuzluk yaratmıştır. Seçim zaferinin hemen ardından gelen bu sert reformlar, meclisin halkın ve askerinin bir kesimiyle arasındaki bağın kopmasına yol açmıştır.²⁰

Seçimlerden sonra mecliste oluşan bu güç dengesi, muhalif basının (özellikle Volkan gazetesi gibi yayınların) hedefi haline gelmiştir. Meclisin aldığı her karar, dini değerlere saldırı veya "dinsizlik" olarak yansıtılmaya başlanmıştır. Meclis-i Mebusan, seçimle kazandığı meşruiyeti sokağa ve kışlaya tam olarak anlatamamıştır. Bu durum, meclisin siyasi gücünün sadece kağıt üzerinde kalmasına ve askeri bir isyan karşısında savunmasız kalmasına zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak, 1908 seçimleri İttihat ve Terakki için büyük bir zafer gibi görünse de, meclisin toplumsal ve askeri sorunları çözmekte yetersiz kalması krizi derinleştirmiştir. Meclis içindeki fikir ayrılıkları ve dışarıdaki askeri huzursuzluk, seçimlerden sadece birkaç ay sonra 31 Mart Vakası'nın patlak vermesine neden olmuştur. Seçimle kurulan bu yeni dönem, meclis binasının isyancı askerler tarafından kuşatılmasıyla en büyük sınavını verecektir.²¹

31 Mart Vakası'nın en kanlı ve isyanın gidişatını değiştiren olaylarından biri, 13 Nisan günü Meclis-i Mebusan binası önünde yaşanmıştır. Taşkılla'dan çıkan ve Ayasofya Meydanı'nı dolduran isyancı askerler, meclisin içine girerek İttihatçı mebusları ve yöneticileri ele geçirmek istiyorlardı. İsyancıların asıl hedef listesinin başında, İttihat ve Terakki'nin en güçlü isimlerinden biri

²⁰ Mehmet Şükrü Hanioglu, İttihat ve Terakki Cemiyeti, TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, İstanbul, 2001, ss.476-484, s. 483.

²¹ Alpaslan, a.g.e., s.268.

olan Meclis Başkanı Ahmed Rıza Bey vardı.²² Askerler, Ahmed Rıza Bey'i ele geçirdiklerinde isyanın siyasi zaferini ilan edeceklerine inanıyorlardı. Tam bu kargaşa sırasında, dönemin Adliye Nazırı (Adalet Bakanı) Nazım Paşa, mecliste olup bitenleri anlamak ve belki de ortamı sakinleştirmek amacıyla meclis binasına gelmişti. Nazım Paşa binaya girmeye çalışırken, öfkeli ve ne yaptığını tam olarak bilmeyen isyancı askerler tarafından durduruldu. Askerlerin bir kısmı, Nazım Paşa'yı fiziksel benzerliğinden veya o anki kargaşadan dolayı hedefledikleri Meclis Başkanı Ahmed Rıza Bey sandılar. Hiçbir açıklama yapmasına fırsat vermeden, meclis kapısı önünde Nazım Paşa'ya ateş açtılar. Nazım Paşa, bu talihsiz isim benzerliği ve yanlış anlaşılma sonucunda isyancılar tarafından orada şehit edildi.²³

Aynı saatlerde yaşanan tek cinayet bu değildi; Lazistan Mebusu Arslan Bey de yine İttihatçı olduğu gerekçesiyle isyancılar tarafından öldürüldü.²⁴ Ancak bir devlet bakanının (Nazım Paşa) meclis kapısında öldürülmesi, isyanın artık sadece bir protesto olmadığını, devletin en üst kademesine kadar uzanan bir terör dalgasına dönüştüğünü gösterdi. Bu cinayet, meclisteki diğer milletvekilleri üzerinde büyük bir korku yarattı. Birçok milletvekili can güvenliği kalmadığı için meclis binasını terk ederek saklanmaya başladı. Devletin adalet bakanının bile korunamadığı bir ortamda, parlamenter sistemin tamamen çöktüğü açıkça görülüyordu. Nazım Paşa cinayeti, Selanik'teki Hareket Ordusu'nun İstanbul'a müdahale etme kararını hızlandıran en önemli olaylardan biri olmuştur. İstanbul'dan gelen "Bakanlar ve milletvekilleri sokak ortasında katlediliyor" haberi, meşrutiyet yanlısı subaylar arasında büyük bir infial yaratmıştır. Bu olay, isyancıların "din elden gidiyor" diyerek başlattıkları hareketin, aslında devlet adamlarını katleden ve meclisi basan hukuki bir kaos olduğunu kanıtlamıştır. Nazım Paşa'nın trajik

²² İsmail Hamdi Danişmend, Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vakası, İstanbul Kitapevi, İstanbul, 1961, s.65.

²³ Alpaslan, a.g.e., s.269.

²⁴ Cevdet Küçük, Babıali Baskını, TDV İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, 1991, ss.389-390, s.389.

bir şekilde öldürülmesi, 31 Mart Vakası'nın sadece siyasi bir kriz değil, aynı zamanda Osmanlı siyasi tarihine kara bir leke olarak geçen askeri bir cinayet hadisesi olarak kaydedilmesine neden olmuştur.²⁵

1908 yılının son aylarında tamamlanan genel seçimlerin ardından, Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyecek olan halkın temsilcileri, 17 Aralık 1908 tarihinde İstanbul'da bir araya gelmiştir. Ayasofya Meydanı yakınlarında bulunan Meclis binasında gerçekleştirilen açılış töreni, sadece bir devlet töreni değil, aynı zamanda halkın hürriyet ve meşrutiyete olan inancının sergilendiği görkemli bir etkinlik olmuştur. Padişah II. Abdülhamid'in de bizzat iştirak ettiği bu açılıшта, meşrutiyet rejimine ve anayasaya (Kanun-i Esasi) sadakat mesajları verilmiştir. İstanbul sokaklarını dolduran binlerce kişi, mebusların meclis binasına girişini büyük bir umutla takip ederek, parlamenter sistemin yeniden hayata geçişini kutlamıştır.

Meclis açıldıktan hemen sonra, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar, dış borçlar ve ordunun modernizasyonu gibi hayati konular yasama organının temel gündem maddelerini oluşturmuştur.²⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meclis içindeki ezici çoğunluğu, yasama faaliyetlerinin hızlıca ilerlemesini sağlasa da, bu durum aynı zamanda meclis içi muhalefetin sesinin kısılmasına yönelik eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Mebuslar, bir yandan özgürlükçü yasalar üzerinde çalışırken, diğer yandan imparatorluğun uzak vilayetlerinden gelen toprak kaybı haberleri ve azınlık isyanları gibi ağır sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Meclis kürsüsü, Osmanlı tarihinde daha önce görülmemiş bir şekilde sert siyasi tartışmalara ve farklı fikirlerin çarpışmasına sahne olmuştur.²⁷

Ancak meclis içindeki bu demokratik hava, kısa sürede yerini derin görüş ayrılıklarına bırakmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki'nin devlet yönetiminde kurduğu sıkı denetim ve ordudaki alaylı subayların tasfiyesine yönelik "tensikat" kararları, meclis ile ordunun bir kesimi

²⁵ Kuzu, a.g.e., s.11.

²⁶ Bozkurt, a.g.t., s.29.

²⁷ Hanioglu, a.g.mad., s.485.

arasındaki bağları germeye başlamıştır. Meclisin aldığı her kararın kışlalarda ve medreselerde farklı şekilde yorumlanması, sivil siyasetin askeri disiplinle karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.²⁸

Muhafif Ahrar Fırkası ve Volkan gazetesi çevresinde toplanan gruplar, meclisin icraatlarını "dini değerlere aykırı" veya "baskıcı" olarak nitelendirerek halkı ve askerleri meclise karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Meclis-i Mebusan'ın bu ilk faaliyet dönemi, aslında yaklaşmakta olan büyük krizin habercisi niteliğindedir. Mebuslar, bir yandan anayasal düzeni yerleştirmeye çalışırken, diğer yandan sokaktaki ve kışladaki huzursuzluğu kontrol altına almakta yetersiz kalmışlardır. Siyasi tartışmaların meclis dışına taşması ve ordunun içine siyasetin girmesi, meclisin meşruiyetini sarsan en büyük etken olmuştur. Halkın büyük bir heyecan ve "Hürriyet" sloganlarıyla açılışını kutladığı Meclis-i Mebusan, seçimlerden sadece birkaç ay sonra, 13 Nisan sabahı (31 Mart) kendi askerlerinin kuşatması altında kalacak ve parlamenter sistem tarihinin en zorlu sınavıyla karşı karşıya kalacaktır. Bu süreçte meclis içindeki bölünmeler o kadar belirgin hale gelmiştir ki, meclis binası artık sadece yasama yapılan bir yer değil, siyasi kutuplaşmanın merkezi durumuna gelmiştir.²⁹

Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte gelen özgürlük ortamı, basında daha önce görülmemiş bir patlamaya neden olmuştur. Ancak bu özgürlük, kısa sürede İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalif gazeteler arasında çok sert bir hesaplaşmaya dönüşmüştür. Bu dönemin en dikkat çeken olaylarından biri, Padişah II. Abdülhamid'in ve saray çevresinin, basını kendi lehine çevirmek için bazı gazetelere para verdiği veya maddi destek sağladığı iddialarıdır. İttihatçılar, muhalif gazetelerin saraydan beslendiğini iddia ederek onları halkın gözünde "şantajcı" ve "satılmış" olarak göstermeye çalışmıştır. Öte yandan muhalif basın da, İttihat ve Terakki'nin basını susturmak için her türlü

²⁸ Muhammed Gültekin, 31 Mart Ayaklanmasının Bastırılmasında Hareket Ordusu'nun Etkisi, Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis, 2025, s.65.

²⁹ Yunus Emre Tiryaki, Hatıratlarda II. Meşrutiyet'in İlanı Ve 31 Mart Vak'ası, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2016, s.246.

baskıyı kurduğunu ve kendi yandaş gazetelerine devlet imkanlarını sunduğunu savunmuştur. Bu karşılıklı "satılmışlık" suçlamaları, İstanbul halkı ve askerleri arasında meclise ve hükümete olan güveni temelden sarsmıştır.³⁰

Bu süreçte isyanın düşünsel zeminini hazırlayan en önemli isimlerden biri Mizancı Murat'tır. Murat Bey, yayınladığı *Mizan* gazetesiyle İttihat ve Terakki'nin yönetim anlayışını çok sert bir dille eleştiriyordu. Onun tutuklanması ve gazetesinin üzerindeki baskılar, muhalif çevrelerde "Hürriyet geldi dediler ama istibdat devam ediyor" algısını güçlendirmiştir. Mizancı Murat'ın fikirleri, özellikle medrese öğrencileri ve ordudaki alaylı subaylar üzerinde çok etkili olmuştur. İttihatçıların Mizancı Murat gibi popüler isimleri susturma çabası, halk nezdinde ters tepmiş ve muhalefeti daha radikal bir noktaya, yani sokağa taşımıştır. Bu dönemde basın, sadece haber veren bir araç olmaktan çıkmış, adeta isyanın provasını yapan bir savaş alanına dönüşmüştür.³¹

Basındaki bu gerginliğin bir diğer ayağı ise Serbesti gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesidir. İttihat ve Terakki'ye en sert eleştirileri yönelten Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü üzerinde suikasta uğraması, bardağı taşıran son damla olmuştur. Muhalifler bu cinayeti doğrudan İttihatçıların işlediğini iddia ederek, cenaze törenini devasa bir protestoya dönüştürmüştür. Basın yoluyla yapılan bu karşılıklı suçlamalar, şantaj iddiaları ve faili meçhul cinayetler, ordu içindeki disiplini de bozmuştur. Askerler, okudukları gazetelerin etkisiyle "Din elden gidiyor" ya da "Meclis bizi satıyor" gibi fikirlere kapılmaya başlamışlardır. Özellikle *Volkan* gazetesi ve Derviş Vahdeti'nin yazıları, bu askeri huzursuzluğu dini bir kılıfa sokarak 31 Mart sabahı yaşanacak patlamanın fitilini ateşlemiştir.

İsyanın hemen öncesinde yaşanan bu olaylar zinciri, meclisin ve hükümetin otoritesini tamamen sıfırlamıştır.³²

Basın yoluyla yürütülen bu "şantaj" ve "itibar suikastı" savaşları, toplumun her kesimini kutuplaştırmıştır. Padişahın basını kontrol

³⁰ Tursun, a.g.t., s.39.

³¹ Taş, Yetişgin, a.g.m., s.891.

³² Tiryaki, a.g.t., s.211.

etme çabaları ile İttihatçıların muhalefeti hapsedme girişimleri arasındaki bu çekişme, devleti yönetilemez hale getirmiştir. Meclis-i Mebusan binası önünde toplanacak olan kalabalığın elindeki en büyük koz, haftalarca gazetelerden okudukları bu yolsuzluk ve baskı iddiaları olmuştur. Sonuç olarak, 31 Mart sadece bir askeri ayaklanma değil, aynı zamanda aylardır süren bu acımasız basın savaşlarının sokaktaki kanlı sonucudur.³³

31 Mart Gecesi ve Sonuçları

12 Nisan'ı 13 Nisan'a bağlayan o karanlık ve tarihin en uzun gecelerinden biri olan gece yarısında, İstanbul'un kışlarında normal bir nöbet değişimi değil, asırlık bir imparatorluğun sarsılışı yaşanıyordu. Taşkışla'da bulunan 4. Avcı Taburu'na bağlı askerler, aylardır okudukları Volkan ve Mizan gibi gazetelerin manşetlerinden, camilerde "din elden gidiyor" diye bağırان vaizlerin kışkırtmalarından ve kışla içerisinde kendilerini her fırsatta "eğitimsiz" diyerek aşağılayan mektepli subaylara karşı içlerinde biriktirdikleri yoğun nefretin etkisiyle gece yarısı ayaklandılar. Bu askerler, askeri hiyerarşiyi tamamen yerle bir ederek kendilerine emir veren subayları derhal etkisiz hale getirip kışlaların demir kapılarını kırarak dışarı çıktıklarında, aslında sadece yerel bir askeri isyanı değil, devletin tüm sinir uçlarını felç edecek devasa bir kaos sürecini başlatmış oldular. Gece yarısından sabaha kadar İstanbul'un dar, karanlık ve labirent gibi sokaklarından geçerek, ellerindeki tüfeklerin dipçiklerini taşlara vura vura Ayasofya Meydanı'na akan bu silahlı kalabalık, havaya ateş açarak şehre tarif edilemez bir korku salıyordu. Gün ağardığında İstanbul, artık meşru devlet otoritesinin değil, bu öfkeli, ne yapacağı kestirilemeyen ve kimlerin maşası olduğu o an anlaşılamayan kışkırtılmış kalabalığın tam kontrolü altına girmişti.³⁴

13 Nisan sabahı güneş yükseldiğinde, Ayasofya Meydanı sadece binlerce silahlı askerle değil, onlara alkış tutan medrese öğrencileri, İttihat ve Terakki karşıtı sivil gruplar ve şehirdeki genel asayişsizlikten payını alan fırsatçı kalabalıklarla hınca hınç dolmuştu. İsyancıların talepleri başlangıçta maaşların artırılması ya

³³ Aysal, a.g.m., s.49.

³⁴ Kuzu, a.g.e., s.219.

da yemek kalitesinin iyileştirilmesi gibi basit askeri şikayetler gibi maskelenmiş olsa da, asıl hedef doğrudan halkın iradesiyle kurulan Meclis-i Mebusan'ın yapısını bozmak ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin getirdiği tüm yenilikçi düzeni yıkmaktı. "Şeriat isteriz", "Mektepli subayları orduda istemiyoruz", "Hükümet derhal istifa etsin ve vatan hainleri cezalandırılsın" çılgınlıkları Sultanahmet ve Ayasofya Meydanı'nda yankılanırken, meclis binası tam bir abluka altına alınmıştı. Devletin emniyet birimleri isyancılara müdahale etmekten korkuyor, kışlalardaki diğer birlikler ise ne yapacağını bilmeden bekliyor ya da doğrudan saf değiştirerek isyana katılıyordu. Bu tam yetkisizlik ve devletin tamamen kilitlendiği güvenlik zafiyeti içinde, dönemin Sadrazamı Hüseyin Hilmi Paşa, isyancıların bitmek bilmeyen tehditlerine ve can güvenliğinin kalmadığını anlamasına daha fazla dayanamayarak, padişaha istifasını sundu. Bu istifa ile birlikte İstanbul'da artık yasalar ve anayasa değil, sadece sokağın kör öfkesi ve tüfeklerin gücü tek geçerli kural haline gelmişti.³⁵

İsyanın en kara ve parlamenter tarihimize bir daha silinmemek üzere kazınan en trajik hadisesi ise Meclis-i Mebusan binasının tam giriş kapısında yaşandı. İsyancı askerlerin gözünde İttihatçıların lider kadrosu, tüm bu "ahlaki bozulmanın" ve ordu içindeki huzursuzluğun tek sorumlusu olarak kodlanmıştı. O esnada Adliye Nazırı Nazım Paşa, belki bir devlet adamı sorumluluğuyla isyancıları yatıştırabileceğini, belki de bir açıklama yaparak meclisin onurunu koruyabileceğini düşünerek binaya gelmişti. Ancak meydanadaki kargaşa ve kontrolsüzlük o kadar vahşi bir boyuttaydı ki, gözü dönmüş askerler Nazım Paşa'yı o anki toz duman içinde, fiziksel benzerliğinden dolayı en çok nefret ettikleri isim olan Meclis Başkanı Ahmed Rıza Bey sandılar. Nazım Paşa'ya hiçbir açıklama yapmasına, kimliğini ispat etmesine veya kendisini savunmasına tek bir saniye bile fırsat verilmeden, devletin en yüksek makamlarından birini temsil eden Adalet Bakanı meclis kapısında kurşun yağmuruna tutularak şehit edildi. Nazım Paşa'nın bedeni meclis basamaklarına düştüğünde, bu isyanın artık sadece bir hak arama eylemi değil, devletin en üst kademesine kadar uzanan kanlı bir darbe ve terör

³⁵ Akyüz, a.g.t., s.33.

dalgasına dönüştüğü herkes tarafından anlaşıldı. Bu cinayetin hemen ardından Lazistan Mebusu Arslan Bey'in de benzer bir nefretle, sadece "İttihatçı" etiketiyle katledilmesi, meclisteki diğer milletvekillerinin büyük bir can korkusuyla saklanmasına, kılık değiştirerek İstanbul'u terk etmesine ve halk iradesinin temsil edildiği parlamenter sistemin tamamen felç olmasına yol açtı.³⁶

Bu kanlı saatler yaşanırken Yıldız Sarayı'nda Padişah II. Abdülhamid, dışarıdaki isyancıların kendisine "Padişahım çok yaşa" diye bağırmasıyla bir güven hissi duysa da, devletin içine düştüğü derin uçurumun boyutlarını fark etmekteydi. Padişah, kendisine bağlı sadık birliklere kesin bir emir vererek kendi askerinin üzerine ateş açılmasına ve Müslüman kanı dökülmesine rızası olmadığını kesin bir dille belirtti. Ancak bu insani ve barışçıl görünen tavır, meydandaki isyancılar tarafından bir destek mesajı veya "İttihatçı hükümetin gitmesine padişahın da onay verdiği" şeklinde büyük bir yanılgıyla algılandı. İsyancılar, padişahın ve sarayın kendilerine müdahale etmeyeceğini anlayınca İstanbul'da tam anlamıyla bir "İttihatçı avı" başlattılar. Sokaklarda rütbeli mektepli subaylar kovalanıyor, cemiyete yakınlığıyla bilinen gazetecilerin evleri talan ediliyor, mebuslar ise tanınmamak için ulema kıyafetlerine bürünerek ya da küçük sandallarla Boğaz'ın karanlık sularına açılarak yabancı elçiliklere veya gizli evlere sığınmaya çalışıyorlardı. İstanbul, bir zamanların ihtişamlı imparatorluk başkentinden çok, her köşesinde bir çatışma, yağma veya her an kapının çalınabileceği bir ölüm korkusunun olduğu karanlık bir sessizliğe gömülmüştü. Fırınlara ekmek çıkarmayı bırakmış, dükkanlar yağma korkusuyla kepenk indirmişti; masum halk sadece evlerine kapanıp bu büyük kaosun ne zaman ve nasıl biteceğini korkuyla bekliyordu.³⁷

İsyanın bu korkunç ve devletin çöktüğüne dair detayları telgraf hatları üzerinden Selanik'e ulaştığında, oradaki tepki İstanbul'daki çaresizliğin tam aksine, çok kararlı ve askeri bir sertlikte oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kalesi ve İkinci Meşrutiyet'in merkezi sayılan Selanik'te, meclisin basılması ve anayasanın (Kanun-i Esasi)

³⁶Aslan, a.g.t., s.10.

³⁷Bozkurt, a.g.t., s.45.

çiğnenmesi doğrudan bir savaş ilanı olarak kabul edildi. Mahmut Şevket Paşa komutasında, içinde Balkanlar'ın en seçkin, en eğitimli askerlerinin, meşrutiyete gönülden bağlı subayların ve vatanın elden gittiğine inanan gönüllü sivillerin bulunduğu "Hareket Ordusu" derhal teşkil edildi. Bu stratejik ordunun kurmay başkanlığını yürüten, vizyonuyla ve disipliniyle öne çıkan genç Mustafa Kemal, ordunun İstanbul'a giriş planlarını, taktiklerini ve halka yayınlanacak olan tarihi beyannameleri bizzat hazırlıyordu. Hareket Ordusu, trenlerle büyük bir süratle İstanbul'a doğru akarken, İstanbul'daki isyancılar arasında büyük bir panik ve moral çöküntüsü yayılmaya başladı. 19 Nisan'da Yeşilköy'e varan ordu, burada İstanbul'dan kaçmayı başaran ve milli iradeyi temsil eden mebuslarla buluştu. Artık milletin geleceği Ayasofya Meydanı'ndaki disiplinsiz tüfeklerin değil, Hareket Ordusu'nun disiplinli karargahındaki subayların kaleminden ve süngüsünden çıkıyordu.³⁸

24 Nisan sabahı şafak vaktinde Hareket Ordusu üç farklı koldan İstanbul'a girmeye başladığında, şehir tarihinin gördüğü en büyük ve en kanlı sokak savaşlarından birine tanık oldu. Özellikle Taksim Kışlası, Taşkışla ve Yıldız hattı boyunca isyancı askerler ile Hareket Ordusu birlikleri arasında saatlerce süren, top seslerinin binaları sarstığı ve tüfek atışlarının birbirine karıştığı şiddetli çatışmalar yaşandı. Disiplinli, eğitilmiş ve ne için savaştığını çok iyi bilen Hareket Ordusu, isyanın kalbi sayılan kışlaları ve tüm stratejik noktaları birer birer düşürerek kontrolü tamamen ele geçirdi. İsyancıların elebaşları tek tek yakalandı, halkı kışkırtan provokatörler tespit edildi ve şehirde derhal sıkıyönetim ilan edilerek kamu düzeni yeniden sağlandı. Olaylar tamamen yatıştıktan sonra, meclis üyeleri (Meclis-i Milli) tarihi bir karar için toplandılar. Yapılan uzun görüşmeler ve müzakereler sonucunda, isyanın çıkışına engel olamayan, süreci yönetemeyen ve isyancılara karşı pasif kalarak anayasal düzenin bozulmasına zemin hazırladığı iddia edilen II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine ve yerine kardeşi V. Mehmed Reşad'ın getirilmesine karar verildi. 31 Mart Vakası, meclis binasının önündeki o kanlı cinayetlerle büyük bir kriz olarak başlamış olsa da, sonunda parlamentonun gücünün padişahlık

³⁸ Aslan, a.g.t., s.11.

makamı üzerinde kesin olarak tescillendiği ve Türk modernleşme tarihinin en büyük, en dramatik dönüm noktalarından biri olarak kayıtlara geçti.³⁹

Hareket Ordusu'nun 24 Nisan sabahı İstanbul'un sokaklarında isyancı birlikleri etkisiz hale getirmesiyle başlayan süreç, sadece askeri bir zafer değil, Osmanlı Devleti'nin yönetim kodlarının tamamen yeniden yazıldığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. İsyanın bastırılmasının hemen ardından İstanbul'da ilan edilen örfi idare (sıkıyönetim), şehrin her köşesinde devlet otoritesinin ne kadar sertleşeceğini ilk sinyallerini vermiştir. Şehrin kilit noktalarına yerleşen Hareket Ordusu birlikleri, isyanın elebaşlarını, kışlalarda subaylarını şehit eden erleri ve halkı Galata Köprüsü'nde, meydanlarda kışkırtan provokatörleri tek tek toplamaya başlamıştır. Bu süreçte kurulan üç ayrı "Divan-ı Harp" (Askeri Mahkeme), modern Türk yargı tarihinin en hızlı ve en tartışmalı kararlarından bazılarını imza atmıştır. Başta isyanın fikri babası olarak görülen Derviş Vahdeti olmak üzere, Volkan gazetesi çevresindeki yazarlar, bazı medrese öğrencileri ve isyana öncülük eden çavuşlar, kısa süreli yargılamaların ardından Beyazıt Meydanı ve Ayasofya civarında kurulan darağaçlarında idam edilmişlerdir. Bu idamlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin artık devlete tamamen hakim olduğunu ve anayasal düzene karşı yapılacak herhangi bir girişimin en ağır şekilde cezalandırılacağını topluma ilan eden bir gövde gösterisine dönüşmüştür.⁴⁰

Mahkemeler sadece isyancıları değil, isyana mali destek sağladığı iddia edilen kesimleri ve saray görevlilerini de hedef alarak geniş çaplı bir tasfiye hareketi yürütmüştür. İsyanın en sarsıcı ve geri dönülemez sonucu ise 27 Nisan 1909 günü Meclis-i Milli'nin (Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın ortak toplantısı) Yeşilköy'de aldığı tarihi karardır. Meclis, isyanın çıkmasında Padişah II. Abdülhamid'in ihmali olduğunu, hatta isyancıları sessiz kalarak cesaretlendirdiğini ileri sürerek padişahın hal' edilmesine (tahttan indirilmesine) karar vermiştir. Şeyhülislam'dan alınan hal' fetvası, Osmanlı tarihinde ilk kez bir padişahın doğrudan bir meclis kararıyla

³⁹ Bozkurt, a.g.t., s.75.

⁴⁰ Gültekin, a.g.t., s.24.

ve "millet iradesi" gerekçesiyle tahttan indirildiğini resmileştirmiştir. Bu olay, 600 yıllık Osmanlı hanedan geleneğinde padişahın kutsallığının ve mutlak otoritesinin sona erdiğinin, egemenliğin artık saraydan meclise geçtiğinin en somut kanıtı olmuştur. II. Abdülhamid'in bir gece yarısı operasyonu ile Selanik'e sürgüne gönderilmesi ve yerine sembolik yetkilere sahip kardeşi V. Mehmed Reşad'ın getirilmesiyle, "Meşrutiyet" rejimi artık kağıt üzerinde bir yönetim biçimi olmaktan çıkıp, İttihat ve Terakki'nin mutlak kontrolündeki bir yapıya bürünmüştür. Padişahlık makamı, bu tarihten itibaren devlet işlerinde son sözü söyleyen merci olmaktan çıkmış, sadece törensel ve sembolik bir makama dönüşmüştür. Bu durum, meclisin artık hükümeti kurma ve denetleme konusundaki tek yetkili güç olduğunu tescil etmiştir.⁴¹

31 Mart Vakası'nın siyasi ve hukuki etkileri sadece padişah değişikliğiyle sınırlı kalmamış, 1909 yılında Anayasa'da (Kanun-i Esasi) yapılan köklü değişikliklerle perçinlenmiştir. Bu anayasa değişiklikleri, yürütme gücünü padişahın elinden alarak doğrudan meclise karşı sorumlu olan bir hükümete devretmiştir. Padişahın meclisi kapatma yetkisi neredeyse imkansız hale getirilmiş, meclisin üstünlüğü hukuki bir çerçeveye oturtulmuştur. Ancak bu demokratikleşme hamlesinin hemen arkasında, İttihat ve Terakki'nin ordu ve bürokrasi üzerindeki "tek parti" hakimiyeti güçlenmeye başlamıştır. İsyanın bastırılması, ordu içindeki disiplinsizliği ve "mektepli-alaylı" ayrımını bitirmek için bir fırsat olarak görülmüş; binlerce alaylı subay ordudan tasfiye edilerek yerlerine cemiyete sadık genç subaylar getirilmiştir. Bu durum, ordunun modernize edilmesini sağlasa da, aynı zamanda ordunun siyasetin tam merkezine oturmasına ve ilerleyen yıllarda yaşanacak askeri müdahalelerin ideolojik ve pratik temelini atılmasına neden olmuştur. Ordunun kendi içinde homojen bir yapıya kavuşması amaçlanırken, siyasi bağlılıkların askeri disiplinin önüne geçtiği yeni bir dönem kapılanmıştır.⁴²

Toplumsal açıdan bakıldığında, 31 Mart sonrası İstanbul ve Anadolu'da derin bir kutuplaşma meydana gelmiştir. İsyanın "irtica"

⁴¹ Gültekin, a.g.t., s.92.

⁴² Tiryaki, a.g.t., s.256.

(gericilik) etiketiyle bastırılması, muhafazakâr kesimler üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş, laik ve modernleşmeci subaylar ile dini değerleri ön planda tutan kesimler arasındaki uçurum iyice derinleşmiştir. Basın özgürlüğü, isyan öncesindeki sınırsız halinden uzaklaşarak, cemiyetin çizdiği sınırların dışına çıkamaz hale gelmiştir. Bu baskıcı ortam, Meşrutiyet'in ilanındaki "hürriyet, müsavat (eşitlik), uhuvvet (kardeşlik)" sloganlarının yerini "disiplin ve devlet otoritesi" anlayışına bırakmasına yol açmıştır. Ayrıca, bu olayla birlikte Osmanlı Devleti içindeki azınlık gruplar da merkezi yönetimin sertleşen tavrını endişeyle takip etmeye başlamış, imparatorluğun çok sesli yapısı yerini daha milliyetçi ve merkezîyetçi bir yönetime bırakmıştır. Cemiyet, artık devletin bekasını her türlü bireysel özgürlüğün üzerinde görmeye başlamıştır. Uzun vadeli bir perspektifle değerlendirildiğinde, 31 Mart Vakası Türk demokrasi tarihinin en kritik ve etkileri günümüze kadar uzanan travmalarından biridir. Bu olayla birlikte "rejim tehlikesi" ve "irtica" kavramları Türk siyasetinin değişmez ve en hassas gündem maddeleri haline gelmiştir. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a müdahalesi, Türk ordusuna "rejimi koruma ve kollama" misyonunu gayriresmi olarak yüklemiş; bu misyon 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahalelerinin de ideolojik zeminini oluşturmuştur.⁴³

Mustafa Kemal'in Hareket Ordusu içindeki kurmaylık görevi, onun modern Türkiye'yi kurarken ordunun siyaset üzerindeki rolü, laiklik ilkesi ve parlamentonun üstünlüğü konusundaki düşüncelerini şekillendiren en önemli hayat tecrübelerinden biri olmuştur. 31 Mart, sadece bir imparatorluğun son yıllarındaki bir isyan değil; modernleşme sancıları çeken bir toplumun kendi içindeki çatışmalarının, ordu-siyaset ilişkisinin ve milli egemenlik yolundaki zorlu yürüyüşünün en kanlı ve en öğretici sahnesidir. Bu krizden sağ çıkan Meclis-i Mebusan, her ne kadar zaman zaman cemiyetin gölgesinde kalmış olsa da, milli iradenin her türlü silahlı güçten daha üstün olduğu fikrinin tohumlarını o gün ekmiştir.⁴⁴

⁴³ Zeyrek, Ulutin, a.g.m., s.595.

⁴⁴ Akyüz, a.g.t., s.116.

Sonuç

Hareket Ordusu'nun 24 Nisan sabahı İstanbul'un sokaklarında isyancı birlikleri etkisiz hale getirmesiyle başlayan süreç, sadece askeri bir zafer değil, Osmanlı Devleti'nin yönetim kodlarının tamamen yeniden yazıldığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. İsyanın bastırılmasının hemen ardından İstanbul'da ilan edilen örfi idare (sıkıyönetim), şehrin her köşesinde devlet otoritesinin ne kadar sertleşeceğinin ilk sinyallerini vermiştir. Şehrin kilit noktalarına yerleşen Hareket Ordusu birlikleri, isyanın elebaşlarını, kışlalarda subaylarını şehit eden erleri ve halkı Galata Köprüsü'nde, meydanlarda kışkırtan provokatörleri tek tek toplamaya başlamıştır. Bu süreçte kurulan üç ayrı "Divan-ı Harp" (Askeri Mahkeme), modern Türk yargı tarihinin en hızlı ve en tartışmalı kararlarından bazılarında imza atmıştır. Başta isyanın fikri babası olarak görülen Derviş Vahdeti olmak üzere, Volkan gazetesi çevresindeki yazarlar, bazı medrese öğrencileri ve isyana öncülük eden çavuşlar, kısa süreli yargılamaların ardından Beyazıt Meydanı ve Ayasofya civarında kurulan darağaçlarında idam edilmişlerdir. Bu idamlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin artık devlete tamamen hakim olduğunu ve anayasal düzene karşı yapılacak herhangi bir girişimin en ağır şekilde cezalandırılacağını topluma ilan eden bir gövde gösterisine dönüşmüştür. Mahkemeler sadece isyancıları değil, isyana mali destek sağladığı iddia edilen kesimleri ve saray görevlilerini de hedef alarak geniş çaplı bir tasfiye hareketi yürütmüştür.

İsyanın en sarsıcı ve geri dönülemez sonucu ise 27 Nisan 1909 günü Meclis-i Milli'nin (Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın ortak toplantısı) Yeşilköy'de aldığı tarihi karardır. Meclis, isyanın çıkmasında Padişah II. Abdülhamid'in ihmali olduğunu, hatta isyancıları sessiz kalarak cesaretlendirdiğini ileri sürerek padişahın hal' edilmesine (tahttan indirilmesine) karar vermiştir. Şeyhülislam'dan alınan hal' fetvası, Osmanlı tarihinde ilk kez bir padişahın doğrudan bir meclis kararıyla ve "millet iradesi" gerekçesiyle tahttan indirildiğini resmileştirmiştir. Bu olay, 600 yıllık Osmanlı hanedan geleneğinde padişahın kutsallığının ve mutlak otoritesinin sona erdiğinin, egemenliğin artık saraydan meclise geçtiğinin en somut kanıtı olmuştur. II. Abdülhamid'in bir gece yarısı operasyonuyla Selanik'e sürgüne gönderilmesi ve yerine

sembolik yetkilere sahip kardeşi V. Mehmed Reşad'ın getirilmesiyle, "Meşrutiyet" rejimi artık kağıt üzerinde bir yönetim biçimi olmaktan çıkıp, İttihat ve Terakki'nin mutlak kontrolündeki bir yapıya bürünmüştür. Padişahlık makamı, bu tarihten itibaren devlet işlerinde son sözü söyleyen merci olmaktan çıkmış, sadece törensel ve sembolik bir makama dönüşmüştür. Bu durum, meclisin artık hükümeti kurma ve denetleme konusundaki tek yetkili güç olduğunu tescil etmiştir.

31 Mart Vakası'nın siyasi ve hukuki etkileri sadece padişah değişikliğiyle sınırlı kalmamış, 1909 yılında Anayasa'da (Kanun-i Esasi) yapılan köklü değişikliklerle perçinlenmiştir. Bu anayasa değişiklikleri, yürütme gücünü padişahın elinden alarak doğrudan meclise karşı sorumlu olan bir hükümete devretmiştir. Padişahın meclisi kapatma yetkisi neredeyse imkansız hale getirilmiş, meclisin üstünlüğü hukuki bir çerçeveye oturtulmuştur. Ancak bu demokratikleşme hamlesinin hemen arkasında, İttihat ve Terakki'nin ordu ve bürokrasi üzerindeki "tek parti" hakimiyeti güçlenmeye başlamıştır. İsyanın bastırılması, ordu içindeki disiplinsizliği ve "mektepli-alaylı" ayrımını bitirmek için bir fırsat olarak görülmüş; binlerce alaylı subay ordudan tasfiye edilerek yerlerine cemiyete sadık genç subaylar getirilmiştir. Bu durum, ordunun modernize edilmesini sağlasa da, aynı zamanda ordunun siyasetin tam merkezine oturmasına ve ilerleyen yıllarda yaşanacak askeri müdahalelerin ideolojik ve pratik temelini atılmasına neden olmuştur. Ordunun kendi içinde homojen bir yapıya kavuşması amaçlanırken, siyasi bağlılıkların askeri disiplinin önüne geçtiği yeni bir dönem kapılanmıştır.

Toplumsal açıdan bakıldığında, 31 Mart sonrası İstanbul ve Anadolu'da derin bir kutuplaşma meydana gelmiştir. İsyanın "irtica" (gericilik) etiketiyle bastırılması, muhafazakar kesimler üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş, laik ve modernleşmeci subaylar ile dini değerleri ön planda tutan kesimler arasındaki uçurum iyice derinleşmiştir. Basın özgürlüğü, isyan öncesindeki sınırsız halinden uzaklaşarak, cemiyetin çizdiği sınırların dışına çıkamaz hale gelmiştir. Birçok muhalif gazete kapatılmış, cemiyete muhalifliği ile bilinen yazarlar ve entelektüeller sürgüne gönderilmiştir. Bu baskıcı ortam, Meşrutiyet'in ilanındaki "hürriyet, müsavat (eşitlik), uhuvvet

(kardeşlik)" sloganlarının yerini "disiplin ve devlet otoritesi" anlayışına bırakmasına yol açmıştır. Ayrıca, bu olayla birlikte Osmanlı Devleti içindeki azınlık gruplar da merkezi yönetimin sertleşen tavrını endişeyle takip etmeye başlamış, imparatorluğun çok sesli yapısı yerini daha milliyetçi ve merkezîyetçi bir yönetime bırakmıştır. Cemiyet, artık devletin bekasını her türlü bireysel özgürlüğün üzerinde görmeye başlamıştır. Uzun vadeli bir perspektifle değerlendirildiğinde, 31 Mart Vakası Türk demokrasi tarihinin en kritik ve etkileri günümüze kadar uzanan travmalarından biridir.

Kaynakça

- AKYÜZ, Kamil, İstanbul Basınına Göre 31 Mart Vak'ası, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kastamonu, 2011.
- ALPASLAN, Teoman, 31 Mart Ayaklanması 'Yüz Yılda Ne Değişti?' , Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2009
- ASLAN, Taner, 31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.28, Ankara, 2010.
- ATILHAN, Cevat Rifat, 31 Mart Faciası, E-kitap, İstanbul, 2004.
- AYSAL, Necdet, Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.37-38, Ankara, 2006, ss.15-53.
- BOZKURT, Semra, Tarihi Süreç İçerisinde 31 Mart İsyanı ve II. Abdülhamid Algısı, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak, 2019.
- DANIŞMEND, İsmail Hamdi, Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vakası, İstanbul Kitapevi, İstanbul, 1961.
- ERTEKİN, Ferdi, İngiliz Askeri Ataşe Raporlarında 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul Kuşatması, Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi, S.21, İstanbul, 2024, ss.1-27.
- GÜLTEKİN, Muhammed, 31 Mart Ayaklanmasının Bastırılmasında Hareket Ordusu'nun Etkisi, Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis, 2025.

- GÜRSEN, Ecvet, 31 Mart İsyanı, Cumhuriyet, İstanbul, 1998.
- HANIOĞLU, Mehmet Şükrü, İttihat ve Terakki Cemiyeti, TDV İslam Ansiklopedisi, C.23, İstanbul, 2001, ss.476-484.
- KUZU, Ali, 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamit Han, Parola Yayınları, İstanbul, 2016.
- KÜÇÜK, Cevdet, Babıali Baskını, TDV İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, 1991, ss.389-390.
- ÖZCAN, Azmi, Otuzbir Mart Vak'ası, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, İstanbul, 2007, ss.9-11.
- TAŞ Yusuf, YETİŞGİN, Memet, Osmanlı Basını ve Tanıkların Hatıratlarına Göre 31 Mart Vakası, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 48, 2024, ss. 879-911.
- TİRYAKİ, Yunus Emre, Hatıratlarda Iı. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Vak'ası, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2016.
- TURSUN, Soner, II. Meşrutiyet'in İlan ve 31 Mart Olayı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2013.
- TÜRKMEN, Zekeriya, Hareket Ordusu, TDV İslam Ansiklopedisi, C.16, İstanbul, 1997, ss.125-127, s.126.
- YÜCEER, Nasır, 31 Mart Vakası, Atatürk Ansiklopedisi, S.160, 2026.
- ZEYREK, Suat, ULUTİN, Hasan Hakan, 31 Mart İsyanı Üzerine Bazı Düşünceler (13 Nisan 1909), Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, C.5, S.8, Tekirdağ, 2019, ss.572-601.